

RITORIKA TARIXI: ANTIKDAN ZAMONAVIY ZAMONGA

Xasanov Vahobiddin Shakarboy o'g'li

Renessans Ta'lim Universiteti

Izoh. Ritorika tarixi qadim zamonlardan to hozirgi davrgacha bo'lgan ritorikaning taraqqiyoti va rivojlanishini, ishontirish san'atini o'rganadigan fan sohasidir. Ushbu maqolada ritorikaning mohiyati, uning shakllanishi va zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: ritorika, Aristotel, Uyg'onish davri, Neoritorika, ritorika san'ati.

Ritorika, so'z orqali ishontirish va ta'sir qilish san'ati qadim zamonlardan to hozirgi kungacha qo'llanib kelgan kuchli muloqot vositasidir. Ko'rinib turibdiki, ritorika ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni jamoatchilik muhokamasi va hal etish zaruratidan kelib chiqqan. Notiqlik san'ati boshqaruvning demokratik shakllari va fuqarolarning siyosiy hayotdagi faol ishtiroki tufayli rivojlanganligini tarix tasdiqlaydi. Ritorika fan sifatida Qadimgi Yunonistonda Afina demokratiyasi davrida shakllangan. O'sha paytda omma oldida nutq so'zlash qobiliyati to'liq fuqarolarning muhim sifati hisoblangan, shuning uchun Afina demokratiyasini birinchi ritorik respublika deb atash mumkin.

Ritorikaning boshlanishi miloddan avvalgi 460-yillarda Korax, Tisias, Protagor va Gorgias kabi katta sofistlarning faoliyati bilan bog'liq. Biroq, sofizm va sofistlarga munosabat noaniq va qarama-qarshi edi. "Sofist" so'zi dastlab donishmand, ma'lum bir san'atda iste'dodli va tajribali shaxs ma'nosini bildirgan. Vaqt o'tishi bilan ba'zi sofistlar o'zlarining vijdotsizligi va qarama-qarshi fikrlarni himoya qilishda mohirlik bilan mashhur bo'ldilar [1, 86]. Bu "sofist" so'zining salbiy ma'noga ega bo'lishiga va soxta donishmandlar, charlatanlar va ayyor odamlar bilan bog'lanishiga olib keldi. Sofistlarning jamoatchilik fikrida bunday joylashishi ritorikaning idrokiga va uning jamiyatdagi roliga ta'sir ko'rsatdi.

Aristotel ritorikaning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. U tarixdagi eng muhim ritorika olimlaridan biri sanaladi. Aristotel o'zining "Ritorika", "Mavzular", "Sofistik raddiyalar haqida" kabi asarlarida ritorikani tahlil qilib, ritorika, mantiq va dialektika o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatgan.

Ritorikaning o'ziga xos ekspressivligi va dinamikligini, shuningdek, ehtimol va mumkin bo'lgan dalillar bilan ishlash qobiliyatini ta'kidladi. U, albatta, ritorika fanini kengaytirib, ritorika ta'limotining asosiy tamoyil va unsurlarini shakllantirishga katta hissa qo'shgan.

Aristotel o'z asarlarida ritorika san'atining turli jihatlari, masalan, bahs turlari, tinglovchilar turlari, ritorik nutq turlari, kommunikativ maqsadlar, uslub talablari, troplar, sinonim va omonimlar, nutqning kompozitsion bloklari, usullarini batafsil bayon qilgan. dalil va rad etish, argument qoidalari va boshqalar. Aristotel tomonidan ishlab chiqilgan bu tushunchalarning barchasi muhimligini isbotladi va ko'p asrlar davomida ritorika nazariyasi va amaliyotining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Darhaqiqat, sofistlardan farqli o'laroq, Aristotel ritorikaga yanada axloqiy va haqiqiy o'lchov berishga harakat qildi. Aristotelning maqsadi manipulyatsiya usullarini ta'kidlashdan ko'ra, o'z tinglovchilarini fikrlashga va samimiy fikr almashishga undash edi. Uning ritorik muloqot ideali dialogik, uyg'un va mazmunli edi. Aristotel har qanday holatda ham bahsda g'alaba qozonishga intilish o'rniga, ritorikani odamlarni birlashtirish va kelishuvga erishish vositasi deb bildi. Suhbat davomida nafaqat ishontirish, balki tinglovchilarni tanqidiy fikrlashga, haqiqatni izlashga undash ham muhim edi. U ritorikaning axloqiy jihatlariga urg'u berib, ma'ruzachi halollik va o'z tinglovchilariga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, haqiqat va o'zaro tushunishga intilishi lozimligini ta'kidladi. Aynan Arastuning ritorikaga bo'lgan munosabati, nutq, uyg'unlik va mazmunlilikka urg'u bergani ritorika san'atining mavqeini oshirishga xizmat qilgan. Uning ta'limoti ritorika sohasidagi keyingi ko'plab tadqiqotlar uchun asos bo'lib, bu san'atni tushunishga muhim axloqiy va falsafiy jihatlarni kiritdi [1, 139]. Natijada, ritorika mustahkam asosga ega bo'ldi va odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunish va o'zaro munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan san'at sifatida e'tirof etildi.

Shunday qilib, Aristotel ijodi tufayli ritorika ilmiy fan maqomiga ega bo'ldi va jiddiy o'rganish predmetiga aylandi, bu boradagi keyingi tadqiqotlarga asos bo'ldi. Aristotelning ritorika nutqi va samarali muloqotini rivojlantirishga muhim hissa qo'shgan.

Uyg'onish davri insonga, uning shaxsiyatiga va erdagi hayotga qiziqishning tiklanishi tufayli ritorikani o'rganishda yangi yuksalish olib keldi. Tiklanish qadimgi ritorikaning eng yaxshi yutuqlarini ishlab chiqishni o'z ichiga oldi va shu bilan birga yangi gumanistik g'oyalardan ilhomlantirildi. Ritorikaning rivojlanishiga yangi davr Yevropa yozuvchilari va mutafakkirlari Blez Paskal, Mishel de Montaign, Iogann Volfgang fon Gyote, Frensis Bekon va boshqalar muhim hissa qo'shdilar [3, 78]. Ular Uyg'onish davrida ritorik nazariya va amaliyotni boyitgan o'z g'oyalari va tushunchalarini qo'shdilar.

Biroq 19-asrda ritorika fani inqirozga yuz tuta boshladi, tadqiqotda asta-sekin tilshunoslik va boshqa fanlar o'z o'rnini egalladi. 20-asrda ritorika yana qiziqish ob'ektiga aylandi, chunki nutqni va uning mexanizmlarini o'rganishning ahamiyatini tushunish paydo bo'ldi. Ferdinand de Sossyur, Aleksandr Potebnya, Lev Shcherba kabi tilshunos olimlar, Lev Vygotskiy, Aleksandr Luriya kabi psixologlar ritorika va tilni amalda o'rgana boshladilar. Bu fanlararo tadqiqotning yangi istiqbolli yo'nalishining rivojlanishiga sabab bo'ldi. XX asrda paydo bo'lgan notiqlikka kutilmagan qiziqish nutq aktida til va uning ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri bo'yicha yangi tadqiqotlarga olib keldi [2, 126]. Ushbu fanlararo tadqiqotlar ritorika va nutqni barcha xilma-xilligi bilan o'rganish uchun yangi istiqbollarni ochadi.

Neo-ritorika sifatida ham tanilgan zamonaviy ritorika klassik ritorikaning yangilangan versiyasidir. Turli xilliklarga qaramay, klassik va yangi ritorikaning maqsadi bir xil bo'lib qolmoqda - tinglovchilarga samarali ta'sir qilish va ma'ruzachining haqligiga ishontirish. Neorhetorika uzoqroqqa borishga intiladi va muloqot qilish, ta'sir qilish va ishontirishning eng yaxshi usullarini izlaydi. Olim Xaim Perelman "neorhetorika" atamasini kiritdi va uni tilshunoslik, adabiyot nazariyasi, mantiq va falsafa kabi bilimlarning turli sohalari kesishmasida ishlab chiqdi. Neoretorikaning paydo bo'lishi "ritorika"

tushunchasining kengayishiga olib keldi, u hozirda xabarni qabul qiluvchiga oldindan tanlangan ta'sir nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladigan nutq aloqasining har qanday turini qamrab oladi [4, 25]. U turli xil ritorik strategiyalar va usullarni turli xil muloqot vaziyatlarida tahlil qilish va qo'llash muhimligini ta'kidlaydi.

Ritorikaning rivojlanishi psixolingvistik yo'nalish, janrlarni o'rganish, ishbilarmonlik aloqasi, huquqiy germevntika, sud notiqi, poetika va mantiq doirasida ham sodir bo'ladi. Psixolingvistika til va psixologik jarayonlar o'rtasidagi munosabatni o'rganadi, bu ritorika va uning auditoriyaga ta'sirini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Janrlarni o'rganish ma'ruzachiga o'z nutqini muayyan vaziyatga, ijtimoiy kontekstga va tinglovchilarning kutishlariga moslashtirishga yordam beradi. Ishbilarmonlik aloqalari texnikasi va huquqiy ritorikaning rivojlanishi dalillarni oqilona va ishonchli tarzda taqdim etishni osonlashtiradi. Bu sohalar ritorika va uni hayotning turli sohalarida qo'llash tushunchasini kengaytirishga yordam beradi. Ommaviy aloqa sohasida ritorika radio, televidenie, matbuot va reklama bilan bog'liq yangi lingvistik yo'nalishlarni o'rganadi. Davrning lingvistik didi va uning nutq madaniyati va an'anaviy odob me'yorlari bilan aloqasi o'rganiladi. Ritorika, shuningdek, nutqning yangi odob-axloq me'yorlarini ishlab chiqish va ularning tarqalishini o'rganadi. Psixolingvistika, janrshunoslik, biznes aloqasi va boshqalar kabi turli fanlar ritorikaning rivojlanishiga hissa qo'shadi va zamonaviy dunyoda uning funktsiyalari va qo'llanilishi haqidagi bilimlarimizni kengaytiradi. Bu zamonaviy jamiyatda ritorik san'atning dinamikasi va dolzarbligidan dalolat beradi.

Neorhetorika nafaqat notiqlik nazariyasi, balki zamonaviy dunyoda muloqotning optimal shakllari va usullarini o'rganishdir. U muloqot tushunchasini kengaytirib, og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqaning barcha turlarini, jumladan, hissiy muloqotni ham qamrab oladi. Neoretorikaning maqsadi axborot almashishning eng yaxshi usullarini topish va o'zaro tushunishga erishishdir [4, 12]. Muloqot nafaqat faktlar va umumlashtirilgan bilimlarni, balki g'oyalar, motivlar va hissiyotlarni uzatishni ham o'z ichiga oladi. Bu odamlarga muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondirish va uyg'un munosabatlarni yaratish imkonini beradi.

Kelajakda adabiy til faoliyatining madaniy va axloqiy jihatiga e'tibor qaratgan holda, ritorikani amaliy semiotik fan sifatida rivojlantirish mumkin. Bu har xil turdagi matnlar va nutq janrlarining tuzilishi naqshlarini batafsilroq o'rganish va tavsiflash orqali sodir bo'lishi mumkin. Ifodasi va mazmuni bo'yicha transformatsiyalar turlarining batafsil kataloglarini ishlab chiqish, lingvistik dalillarning turli strukturaviy turlarini tavsiflash, madaniy va axloqiy nutq talablarini tasniflash ritorikani muhim tilshunoslik fanidan ajratishga yordam beradi. Bu muloqotning ritorik jihatlari va ularning madaniy va axloqiy me'yorlarga aloqadorligini yanada chuqurroq va tizimli o'rganish, shuningdek, ushbu tahlilni adabiyot va notiqlik kabi amaliy sohalarida qo'llash imkonini beradi.

Shunday qilib, axloqiy nuqtai nazardan ritorika lingvistik tajovuz, demagogiya va manipulyatsiyaga qarshi kurashda muhim rol o'ynashi mumkin. Didaktik ritorika yoki tarbiyaviy ritorika ommaviy axborot vositalarida va shaxsiy muloqotda qo'llaniladigan demagogik va manipulyatsiya usullarini tan olish va tahlil qilishga yordam beradi. Ritorika asoslarini o'rganish nutq yoki matnlarda keltirilgan buzilishlar va manipulyatsiyalarni

yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ulardan qanday qilib samarali himoya qilishni o'rganadi. Bundan tashqari, ritorik qobiliyatlarni rivojlantirish tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, dalillarni tahlil qilish va konstruktiv mulohaza va fikr almashishni rag'batlantirishi mumkin. Axborotli va tanqidiy fikrlaydigan odamlar nafaqat o'zini lingvistik tajovuzdan himoya qilish, balki ochiqlik, o'zaro tushunish va konstruktiv mulohaza muhitini yaratish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., кизи Акрамова Н. А. ПРИРОДА КАК ОДИН ИЗ ОБРАЗОВ ПОЭТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МИРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВМ ШУКШИНА //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS". – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 62-70.

2. Nikolayevich D. R., Ermekovich A. T. ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTION OF THE LANDSCAPE IN SHUKSHIN'S PROSE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 27. – С. 108-113.

3. Аджеминова Э. Р., Джагаспанян Р. Н., Исмаилов Р. С. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ ЯЗЫКА //PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 121-125.

4. Давлятова Г. Н. и др. АВТОБИОГРАФИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ И ТВОРЧЕСКИЕ ПОИСКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НВ ГОГОЛЯ //PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 187-191.

5. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н. кизи Акрамова НА ПРИРОДА КАК ОДИН ИЗ ОБРАЗОВ ПОЭТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МИРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВМ ШУКШИНА //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 62-70.

6. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., Исмаилов Р. С. ФУНКЦИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ //ЇЗДАНО О'QITUVCHI. – 2022. – Т. 2. – №. 24. – С. 195-200.

7. Джагаспанян Е. С. ИЗУЧЕНИЕ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В ОБЛАСТИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 561-567.

8. Averintsev S.S. Qadimgi ritorika va antik ratsionalizm taqdiri. M., 2005 yil.

9. Bezmenova N.A. Ritorika tarixi va nazariyasiga oid insholar / N.A. Bezmenov. - M.: Nauka, 1991 yil.

10. Zaretskaya E.N. Ritorika: nutq aloqasi nazariyasi va amaliyoti / E.N. Zaretskaya. // Case. - M., 1999 yil.